
Eduard TAUBER

PORODICU SPASILI DOBRI LJUDI*

Rođen je 12. oktobra 1926. godine u Sarajevu, od oca Rudolfa i majke Bončike, devojačko Danon. Imao je dva brata – Lela i Isa.

Po završetku Drugog svetskog rata živeo je u Sarajevu, a potom se, 1960. godine, odselio u Split, u kojem i sada živi. Bio je dugogodišnji predsednik Židovske općine u Splitu.

Iz braka sa Matildom, rođenom Altarac, ima sina Leona.

Rođen sam u Sarajevu 12. oktobra 1926. godine. U Sarajevu sam živio sve do februara 1942. godine kada sam zbog progona Jevreja morao pobjeći iz ovog grada, te sam otišao u Mostar.

Obiteljske prilike i sredina u kojoj sam živio prije Drugog svjetskog rata

U Sarajevu sam živio sa mojom bakom sa majčine strane, mojim roditeljima i dvojicom braće. U kući smo međusobno govorili jezikom koji se tada zvao hrvatski ili srpski, moja majka je sa mojom bakom

* Sećanje Eda Taubera pripremljeno je na osnovu intervjuja obavljenog 9. novembra 1995. godine u Makarskoj, za potrebe projekta „Survivors of the Shoah“.

govorila španjolski, odnosno ladino, kada nije htjela da mi djeca razumijemo o čemu govore, a sa ocem je govorila njemački.

Moj djed porijeklom je iz tadašnje Čehoslovačke. Za vrijeme Austrougarske monarhije došao je u Bjelovar gdje je bio rabin.

Moj otac je poslije Prvog svjetskog rata dolazio iz Bjelovara u Sarajevo gdje je upoznao moju majku koja je sa svojom majkom i bratom Rafaelom Danonom došla iz Maglaja.

Dva brata mog oca otišla su u Budimpeštu u vojsku, tamo se oženili, a njihove dvije kćeri preživjele su strahote logora u Aušvicu, te i danas žive u Budimpešti.

Moj otac bio je zanatlija, imao je malu radnju za popravak šešira. Teško smo živjeli jer se od tog zanata nije moglo zaraditi dovoljno za život naše šestočlane obitelji. Bilo je perioda kada po sedam dana niko ne bi donio šešir na popravak.

Slavili smo sve jevrejske praznike. Braća su bila članovi jevrejskih organizacija Hašomer Hacair i Ken (gnezdo, cionistička omladinska grupa), a uglavnom smo se družili sa Jevrejima.

U ulici Kralja Petra živjelo je dosta Jevreja, pa su nam susjedi bili Papo, Švarc, Kabiljo vodoinstalater, Kurtz šeširdžija i drugi. Bilo je dosta zanatlija (bravara, frizera i drugih) ali i bogatih trgovaca, industrijalaca, vlasnika pilana, vlasnika tvornica tekstila i tvornica čarapa. Pamtim i nakon toliko godina da su braća Salom imali prodavaonice tekstila, Altarac i Baruh imali su gvoždariju, Cajhner pilane, Kiršler je gradio kuće i druge. Bogati trgovci imali su i svoje palače kao što je Altarčeva palača, Solomonova palača i druge.

Djetinjstvo sam proveo u Sarajevu, pohađao sam jevrejsku osnovnu školu, a zatim sam upisao građansku srednju školu u koju sam išao do 1940. godine, kada sam je kao učenik 4. razreda morao napustiti. Kao i mnogi Jevreji nisam se mogao dalje školovati jer je koncem 1940. godine, dakle i prije početka rata, tadašnja vlada, u kojoj je Korošec bio ministar prosvjete, donijela zakon kojim je ograničila dalje školovanje Jevrejima.

Počeo sam raditi u Altarčevoj gvoždariji kao šegrt.

Početak rata

Početak rata donio je bombardiranje Sarajeva, pa se moja obitelj sakrivala po periferiji smatrajući kako je tamo sigurnije.

Odmah po ustrojavanju njemačke i ustaške vlasti u aprilu 1941. godine uveden je policijski sat i Jevreji nisu smjeli izlaziti na ulicu iza 18 sati. Ubrzo je za Jevreje pod prijetnjom strogih sankcija uvedeno obavezno nošenje slova Ž, odnosno trake na rukavu. Za vrijeme policijskog sata, stisnuti u svoje kuće i dvorišta, u strahu od sve veće opasnosti koja je prijetila, ljudi su govorili kako će brzo doći do ustanka i kako njemačka okupacija neće dugo trajati. Kao petnaestogodišnjak slušao sam te razgovore i počeo vjerovati kako i ja treba nešto da poduzmem, kako treba da se borim. U gvoždariji u kojoj sam radio uzeo sam jedan pištolj naivno vjerujući kako se treba naoružati i boriti se. Otkrio me poslovođa i završio sam mjesec dana u zatvoru. Valjda je to zbog činjenice da je bio tek početak rata i da sam bio samo dijete, jer se kasnije za slične slučajeve znatno drastičnije kažnjavalo.

Već u aprilu 1941. godine pozvani su svi Jevreji da se prijave policiji pod prijetnjom prijekog suda i smrtne kazne. Jevreje su u Sarajevu skupljale ustaše i policija, a vjerovatno po nalogu Nijemaca. Bilo je i ucjena. Zatvorili bi grupu uglednih Jevreja i tražili za njihovo puštanje otkupninu od jevrejske zajednice u zlatu i novcu, ali je bilo pitanje bi li ih pustili žive i kada bi se otkupnina sakupila.

Dvadesetak dana od dolaska njemačke vojske ubijena je na Vracama prva grupa Jevreja među kojima su bili najimućniji sarajevski Jevreji. Tada je ubijen i Avram Majer Altarac u čijoj sam radnji radio.

Kad su ustaše došle postavile su povjerenike u sve jevrejske radnje, nitko nije mogao ništa iznositi iz tih radnji bez dopuštenja povjerenika. Neki od tih povjerenika su uskoro postali vrlo bogati jer su odlučivali o poslovanju tih radnji i faktički bili njihovi vlasnici. U šeširdžijsku radnju mog oca nije postavljen povjerenik jer je bila bez ikakve vrijednosti pa nije bila interesantna.

Zanimljivo je kako su u početku Jevreji mislili da im neće ništa biti jer nikome nisu ništa našao učinili. Strah je zavladao kada smo vidjeli kako učestalo odlaze jevrejski transporti, iako u početku nismo znali kuda odlaze. Obično bi Jevreje skupljali u zgradu Benevolencije, gdje su bili zbijeni u malim uredima dok ih se ne bi skupilo dovoljno za transport. Kasnije smo saznali da su transporti odlazili za Jasenovac.

Početakom 1942. godine u Sarajevu je već ostalo vrlo malo Jevreja. Odvedeni su bili uglavnom u koncentracioni logor Jasenovac. Moja obitelj je sasvim slučajno ostala u Sarajevu. Stanovali smo, kao što sam već naveo, u ulici Kralja Petra, u samom centru Sarajeva. Jedne

noći smo čuli lupanje po vratima susjednih kuća i galamu, a od susjeda smo saznali da dolaze ustaše i kupe Jevreje i vode ih u logor. Moja obitelj, koja se sastojala od moje bake, oca, majke i nas tri brata, spakovala se, pa smo čekali s prtljagom da dođu ustaše i odvedu nas. Došla su dva agenta u civilu i dvojica uniformiranih ustaša. Jedan od agenata nas je upitao jesmo li spremni za polazak, a moja majka je upitala da li se i njena majka, koja se drugačije prezivala, nalazi na spisku. Agent je pitao za naša imena i prezimena, te je potražio naše podatke u spisku. Nakon što je pogledao spisak rekao je da mi ne idemo jer su naša imena prekrížena u spisku. Te su noći odvedeni u logor svi Jevreji iz ulice Kralja Petra, a mojoj obitelji su spasile život dvije crte kojima su nam imena i prezimena bila prekrížena.

Pretpostavljam da je to stoga što je moj otac kao šeširdžija prije rata radio sa nekim Toljom koji je postao upravnik policije, pa je on valjda prekrížio naša imena u spisku.

Bijeg u Mostar

Nakon ovog događaja moja je obitelj pobjegla u Mostar. Bježali smo s propusnicama koje su glasile na tuđa, uglavnom muslimanska imena. Prvo su pobjegli u Mostar moji roditelji, zatim braća, pa ja, dok naša baka nije uspjela i nju su odveli u Jasenovac iz kojeg se nikad nije vratila.

Kao Jevrej sam u Sarajevu, iako sam imao petnaest godina, bio na neki način mobiliziran, odnosno bio sam na prisilnom radu. Ustaše su prilikom odvođenja Jevreja u logore uzimali njihove vrijednosti i pokretnu imovinu, a namještaj je bio odvožen u jedan od dva jevrejska hrama, pa bi ustaše kojima su dodjeljivani stanovi protjeranih i odvedenih Jevreja dolazile u hram i birale koje će stvari za sebe uzeti. Kada bi se odlučili za određeni namještaj, tada smo ja i još jedan moj vršnjak nosili taj namještaj u njihove novouseljene stanove. U hramu su bila četiri policajca od kojih je jedan volio popiti. Kako ustaše kojima smo nosili namještaj nisu znale da sam Jevrej, davali su mi koji put napojnicu, a ja bih od toga kupio rakije (povremeno i ljute feferone koje je takođe volio) i odnio je tom policajcu kako bih stekao njegovu naklonost, pa mislim da sam mu zbog toga bio simpatičan što se kasnije pokazalo kao postupak od presudne važnosti.

Kad sam se spremao za bijeg iz Sarajeva dobio sam propusnicu na ime Edhem Tabaković. Na željezničkoj stanici policija je kontrolirala ulazak iz stanice na peron. Policajac bi tražio propusnice, pregledao ih i nakon toga puštao u vlak. Onog dana kad sam bježao u Mostar, policajac koji je kontrolirao ulaznice bio je baš onaj policajac kojem sam kupovao rakiju i feferone. Policajac me upitao: „Edo, gdje ideš?“, pa kad sam odgovorio da putujem u Mostar, samo je rekao: „Ajde, prolazi“.

Propusnicu na ime Edhem Tabaković dobio sam od brata jedne susjede koji ju je pribavio na svoje ime, a čini mi se da ju je netko potom prepravio da glasi na moje ime.

Moji roditelji i braća također su pribavili propusnice za koje su platili. Ja nisam platio za svoju propusnicu. Moja majka je otputovala u Mostar kao muslimanka, prekrivenog lica i u muslimanskoj odjeći.

Za nabavljanje propusnica za moje roditelje jedan musliman tražio je novac koji su oni pribavili tako što im ga je posudila jedna susjeda muslimanka. Ta susjeda ponudila se i da nam sačuva neke vrijednije stvari koje smo imali.

Bila je dobra prijateljica sa mojom majkom. Kad je počela okupacija Sarajeva i odvođenje Jevreja, ona bi svako jutro zvala moju majku: „Bončika, jesi li još tu?“ Kod nje je moja majka, pre odlaska iz Sarajeva, ostavila šivaću mašinu, tepih i još neke sitnice, a što nam je sve nakon povratka u Sarajevo vratila. Ta ista susjeda spasila je i jednu jevrejsku obitelj, pa je za svoju hrabrost dobila od države Izrael Medalju pravednika. Kada je 1992. godine započeo sukob u Sarajevu, ta naša susjeda je sa svojom obitelji otišla u Izrael gdje je dobila kuću i mirovinu, ali je nažalost nakon nekoliko mjeseci umrla. Njeno ime je bilo Zejneba Hardaga.

Kad smo stigli u Mostar osjećali smo se slobodnije jer su tamo bili Italijani.

Da bi preživio u Mostaru bavio sam se sitnom trgovinom, prodavao sam na pijaci sapune, cigaret papir i kremene za upaljače koje sam kupovao od italijanskih vojnika. Moji roditelji pekli su janeću jetru koju bi ja prodavao po kavanama. Stanovali smo kod jedne žene srpskog porijekla koja nas je primila, a za uzvrat smo skupa pripremali obroke.

U Mostaru smo tako boravili od februara do septembra 1942. godine. Tada smo čuli kako u Mostar dolaze ustaše da pokupe Jevreje i da su im to italijanske vlasti odobrile. Jevreji koji su bili izbjeglice u Mostaru počeli su bježati u Split i Dubrovnik. Skupa sa Jakicom Levijem ja sam pobjegao u Nevesinje. Tamo sam zatekao četničkog vojvodu

Jevđevića koji je svojevremeno bio narodni poslanik i kojeg sam poznao iz Sarajeva, jer sam mu znao nositi šešir nakon popravka u hotel Evropu. Rekao sam da sam sin od Taubera šeširdžije i pitao sam da li mogu nešto raditi kako bi se prehranio. Rekao mi je: „Ti si Jevrej, da ste vi nama dali novac, sad bi ja tebe vozio u autu po Nevesinju“. Odgovorio sam kako mi nismo imali novaca, a on je rekao kako mora provjeriti da nas partizani nisu poslali, a ja sam kazao kako ja ne znam ni ko su oni ni tko su partizani i da bježim od ustaša. Tada nam je dao nešto hrane i našao meni i Leviju neki posao u kuhinji.

Nakon nekog vremena čuli smo da su doista došle ustaše u Mostar da pokupe Jevreje, ali im to italijanska vojska nije dala pa su se vratile u Sarajevo. Potom smo se Jakica Levi i ja vratili u Mostar. Nekoliko dana kasnije sve Jevreje iz Mostara pokupili su italijanski vojnici i odveli u Metković. Čitavu noć smo sjedili na obali, a ujutro je došao neki brod, mislim trabakula, pa smo odvedeni na otok Hvar.

Boravak na Hvaru

Na Hvaru smo bili internirani od septembra 1942. do maja 1943. godine. Po nekim saznanjima, za boravak na Hvaru treba zahvaliti Međunarodnom crvenom križu koji je plaćao italijanskoj vlasti za svakog Jevreja dolar dnevno. Zahvaljujući tome imali smo korektan tretman i bili dobro smješteni, a imali smo i pristojnu hranu. O tome postoji i knjiga „Dolar dnevno“ koju je napisao Danko Samokovlija.

Bili smo smješteni u Hvaru, Starom gradu i Jelsi. Moja obitelj je bila u Hvaru i bili smo smješteni u jednom hotelu. Moji roditelji imali su jednu sobu, a nas tri brata smo bili u drugoj sobi. Mogli smo se kretati do 19 sati, kad bi počinjao policijski sat. Italijanski vojnik je dolazio u hotel, prebrojavao nas i zatvarao vrata hotela tako da se nismo mogli kretati do idućeg dana u 9 sati.

Jednog dana su italijanski vojnici pokupili sve Jevreje sa Hvara, Brača i iz Kupara i odveli na otok Rab.

Logor na Rabu

Na Rabu smo bili smješteni u pravom logoru, okruženom žicama i stražom. Živjeli smo u barakama veličine 5x5 m² u kojima je spavalo po dvadeset ljudi. U blizini je bio takozvani Dubrovački logor u kojem su bile zidane zgrade.

Dnevno smo dobivali mali komad kruha od 20 dekagrama, a za ručak bi dobili tekućinu u kojoj se povremeno naziralo po koje zrnce riže ili graha. Komad kruha koji smo dobivali sjekli bismo u male komade kako bi izdržao do večeri.

Bilo je teško u logoru.

Na Rabu smo morali raditi. Iz logora smo izlazili samo kad smo išli po hranu i to u pratnji italijanskih vojnika. Nismo imali kontakta sa vanjskim svijetom. Imali smo povremene kontakte sa logorom u kojem su bili Slovenci i od njih smo dobivali informacije o tome šta se događa u svijetu. U logoru je postojala i politička organizacija (partijske i omladinske ćelije).

Ja sam radio fizičke poslove, nosio hranu, čistio klozete, pomagao u kuhinji. Imao sam šesnaest godina i nisu me smatrali zrelim za politički rad. Moj stariji brat, ukoliko je i bio angažiran, zbog konspiracije mi nije smio reći.

Za kapitulaciju Italije saznali smo kada su se italijanski vojnici u logoru i ispred logora počeli veseliti i pucati od veselja. U nevjerovatnom roku od oko pola sata smo se organizirali i otišli kod italijanskih vojnika te im uzeli oružje koje su oni rado davali. Izašli smo iz logora i pjevali. Logor je bio u mjestu Kamfar, udaljenom od Raba. Mislili smo da je definitivni kraj rata, kako je konačno došla sloboda, ali Njemačka je produžila rat.

U roku nekoliko dana organizirana je Rapska brigada u koju su ušli mlađi Jevreji. Stariji i oni koji nisu bili pokretni ostali su na Rabu ili sa Raba otišli u Senj, na Baniju i Kordun kao izbjeglice.

Oni koji su ostali na Rabu i koji se nisu mogli evakuirati bili su pobijeni kad je tu došla njemačka vojska. Ostali su oni koji su otišli u partizane ili zbjegove, ako su tamo uspjeli preživjeti. Oni koji su bili u zbjegovima mijenjali su mjesta boravka, ovisno o ratnoj situaciji na terenu.

Prije odlaska u partizane Jevreji koji su bili u logoru nisu bili obučeni za borbu. Ja sam na Rabu ispalio nekoliko metaka i to je bila sva obuka. Kasnije sam se navikao i na nespavanje i na nedostatak hrane, kao i na ostale teške ratne uvjete.

U partizanima

Ja sam bio u Rapskom židovskom bataljonu. Braća su mi također bila u partizanima, a roditelji su bili u zbjegu. Tako je čitava obitelj bila razdvojena.

U jednom selu sam vidio haljinu, kako se suši na konopcu i u njoj prepoznao haljinu koju je nosila moja majka. Ušao sam u kuću i pitao čija je to haljina, pa su mi rekli da je od neke male Židovke (moja majka je bila niskog rasta) koja je otišla prije dva dana, pa je nisam uspio vidjeti.

Jedinica u kojoj sam ja bio trebalo je da ide u Sloveniju, ali je počela VII ofenziva, pa je kod Generalskog Stola, u blizini Karlovca, jedinica priključena prvoj partizanskoj jedinici koja je naišla, a bila je to VII banijska divizija. Jevreji iz logora na Rabu bili su podjeljeni po brigadama i bataljonima, što je imalo za posljedicu da su me tada odvojili od braće. Tada sam poslednji put vidio svog najstarijeg brata. Pozdravili smo se i nikad se više nismo vidjeli. Poginuo je negdje kod Gline, u selu Jabukovac.

Srednjeg brata vidio sam još jednom za vrijeme rata. Došli smo u selo koje se zvalo Točak. Dok smo tražili smještaj, ušao sam u neku kuću i, kako je bila puna, legao sam na neke grede ispred kuće. Osoba do koje sam legao je bila nemirna i upozorio sam je da se smiri, a onda sam prepoznao svog srednjeg brata! Naravno, više nije bilo spavanja. Pričali smo čitavu noć, a kad smo se idućeg dana razdvojili, više se nismo vidjeli sve do 1945. godine.

Koncem novembra ili u decembru 1944. godine vodili smo bitku kod Cazina, nedaleko od Bihaća. Bili smo opkoljeni, a ja sam bio ranjen. U toj borbi je stradalo nekoliko Jevreja iz bivšeg Rapskog bataljona. Kad je pokušao proboj, u nemogućnosti da se krećem, sakrio sam se pod kukuruz i tu su me našle ustaše-huskovci. Husko je bio partizan, pa se odmetnuo od partizana i sa svojim pristalicama prešao u ustaše, uglavnom se radilo o muslimanskoj populaciji. Pitali su me tko sam, a ja sam šutio. Pretpostavljao sam da bi me, ako kažem da sam Jevrej, mogli ubiti. Stavili su mi pušku pod vilicu i opalili, a jedan od njih je rekao „daj mi nož“ i osjetio sam kako me reže nožem po vratu. Nisam znao za sebe, dva dana sam ležao dok me nisu našli neki odbornici, koji su vidjeli da sam živ. Odbornici su bili seljaci koji su u selima organizirali civilnu vlast u ime partizana. Ponudili su mi da idem u bolnicu u Plaškom. Vozili su me na slami, prebacivali iz kola u kola, drvena kola koja su vukli konji ili volovi, od sela do sela. Iz bolnice u Plaškom prebacili su me u jednu drugu bolnicu – Turjanski. Doktor Kajefeš mi je naživo ušivao meso, strašno sam vikao.

Bolnica u Italiji

Poslali su me na liječenje u Italiju. Kamionom sam prebačen do Senja ili Novog. Tamo je čekala trabakula koja me prebacila do Visa. Nisam mogao ništa jesti, osim mlijeka i juhe, i to sam mogao uzimati samo ležeći, jer bi se inače prolivalo. Kad nije bilo mlijeka ili juhe, onda sam gladovao.

Na Visu nas je pregledao dr Milan Zon, koji je prema vrsti bolesti ili ranjavanja određivao tko će ići u koju bolnicu. Mene su odredili za bolnicu u Tarantu. U Italiju nas je vozio brod Crvenog križa. Za mene, koji sam prošao logor, uvjete partizanskog ratovanja i improvizirane bolnice, taj brod je izgledao kao luksuzni brod. Brod je imao kabine i na brodu je bilo raznovrsne hrane. Iako ja zbog rana nisam mogao jesti, puno mi je značilo to vidjeti.

Došao sam u Taranto, a zatim sam prebačen u Barleto, gdje je bila engleska bolnica u kojoj su se vršile transplantacije. U Barletu sam bio od marta 1944. do februara 1945. godine. Svakog mjeseca sam imao bar po jednu operaciju, jer mi je bila jako teška rana. Vršili su mi transplantaciju kostiju s kuka i mesa sa stomaka. Bile su to vrlo teške operacije. Mislim da ih je bilo oko osamnaest, a bilo bi ih još da nije došlo do sukoba između engleske i jugoslavenske vlade oko iskrcaavanja na Jadranu, zbog čega su vratili iz Italije i britanskih bolnica sve ranjenike, pa su i mene vratili iako nisam bio izliječen. Dr Bati, koji me je operirao, rekao je kako mu je žao što odlazim, a da on nije dovršio započeto, pa me je pozvao da dođem u Englesku i javim mu se ako to ikad bude moguće, kako bi dovršio započeto. Nakon rata pokušao sam ishoditi odlazak u Englesku i nastavak liječenja, ali su tražili potvrdu bolnice u Beogradu da tamo nije moguće obaviti potrebne operacije, a tu mi potvrdu nisu željeli dati.

Nakon odlaska iz Italije došao sam u Split, u kojem sam bio deset dana, a potom sam prebačen u invalidski dom u Dubrovniku, gdje sam proveo nekoliko mjeseci, točnije do jula 1945. godine.

Kad je oslobođeno Sarajevo, moji roditelji su iz zbjega došli u Dubrovnik, pa smo zajedno otišli u Sarajevo.

Kad sam se vratio u Sarajevo, sve mi je izgledalo lijepo. Konačno, o tome sam čitavo vrijeme sanjao, da se vratim u Sarajevo i da živim u slobodi.

Otišao sam zatim u Beograd na liječenje, a u Sarajevo sam se vratio 1946. godine, gdje sam živio do 1960, kada sam se preselio u Split. U Sarajevu sam bio aktivan u Jevrejskoj općini.

Godine 1954. sam se oženio i dobio sina.

Supruga mi je Matilda, rođena Altarac, kći Leona i Flore, rođena 1932. godine. Kao dijete bila je u njemačkom koncentracionom logoru Bergen Belzen i čudom je preživjela. Nakon rata radila je u Valjevu i Sisku.

U Splitu sam bio dugogodišnji predsjednik Židovske općine. Imao sam sreću da sam u toj funkciji mogao pomoći Jevrejima iz Sarajeva koji su sa konvojima 1992. godine bježali iz opkoljenog Sarajeva, a ujedno sam sa tugom gledao kako moraju otići iz svojih sredina u nepoznato, a neki od njih su po drugi put u svom životu morali napuštati svoje domove. Mnoge od njih sam poznao, a neki od njih bili su moja rodbina.

Oni mlađi odlazili su u Izrael, Kanadu, Španiju, dok su oni stariji i manje nepokretni bili smješteni u Makarskoj, gdje im je uz pomoć JOINT-a pružena materijalna potpora. Bilo ih je koji su u Makarskoj ostali i dvije do tri godine dok nisu smješteni u umirovljeničke domove u Splitu i Zagrebu. Brinuo sam se o njima i nastojao im pomoći jer sam pamtio dane kad sam i ja bježao i kada mi je i najmanja pomoć puno značila.